

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ

С. В. КОНСТАНТИНОВА,
С. А. КОНСТАНТИНОВ

За останні десятиріччя проблема ціннісних орієнтацій набула особливої актуальності як в нашій країні, так і за кордоном. Ці поняття є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема філософії, психології, соціології, що говорить про їх складність та багатоплановість.

Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займалися Н. Бондар, А. Козлов, З. Сікевич, В. Лісовський, К. Нечаєва, І. Райгородська, Н. Стрелянова, Є. Подольська, А. Мордовець, І. Попова та ін.

Метою даної статті є дослідження та аналіз особливостей формування ціннісних орієнтацій студентської молоді, оскільки в період відродження і зміцнення Української держави, утвердження культурно-історичних цінностей українського народу, його традицій і звичаїв, гармонійного взаємозв'язку національного і загальнолюдського відбуваються складні, неоднозначні процеси в свідомості як усього суспільства, так і окремої особистості.

Сам термін „орієнтація” набув наукової значущості в філософській та соціологічній літературі завдяки роботам фундатора теорії дії й системно-функціональної школи в соціології Т. Парсонса і походить від французького *orientation* та латинського *origens*, що в буквальному розумінні означало „спрямованість на схід”. Поступово це поняття набрало найбільш поширеного значення в таких контекстах: 1) визначення свого місцеположення на місцевості; 2) вміння розібратись в навколишній ситуації, обізнаність у чому-небудь; 3) спрямованість діяльності, яка визначається інтересами. В соціології виділяють розуміння орієнтації як сукупності дій суб'єкта, спрямованих на оцінку проблемної ситуації, її обстеження та планування поведінки. В структурному вимірі орієнтувальні потреби включають пізнавальну потребу, потребу в емоційному контакті, а також потребу змісту життя. Кожна з них зумовлює відповідні види адаптивної поведінки людини. Так, під впливом пізнавальної потреби мотивується прагнення індивіда до пізнання незрозумілих явищ. Потреби в емоційному контакті відповідає регулювання поведінки людини залежно від емоційних ставлень інших людей. А у відповідь на потребу змісту життя формується прагнення співвідносити цінність власної особливості з різними рівнями колективних та загальнолюдських цінностей. Реалізація орієнтувальних потреб мотивує специфічну поведінку людини, спрямовану на дослідження й аналіз нової ситуації середовища, що складається не лише з урахуванням предметних співвідношень, а й спираючись на емоційні оцінювання людей, а також за допомогою абстрактних понять, співвіднесення із сукупністю суспільних цінностей. Зміни в навколишньому природному чи соціальному середовищі, що стосуються конкретної людини, створюють елемент новизни ситуації, що є джерелом виникнення в індивіда орієнтувальних потреб. Під впливом останніх здійснюється мотивація поведінки людини.

Досвід десятирічного розвитку засвідчує, що суспільство, зокрема його найбільш динамічна частина – молодь, прагне продовжувати волелюбні заповіді батьків і дідів, їхні подвижницькі діяння, героїчні традиції, інтелектуальні пошуки, практичні справи в ім'я підвищення добробуту народу, будівництва демократичної, правової держави.

У процесі демократизації та гуманізації громадського життя, утвердження свободи особистості і нації, розвитку просвітницької діяльності, національної системи освіти й виховання складаються сприятливі умови для формування у молоді наукового, гуманістичного світогляду.

З іншого боку, наше суспільство переживає період, коли виявляється ілюзорність віджилих переконань, ідеалів, світоглядних позицій. Руйнація останніх спричиняє бродіння умів, почуттів, переконань і принципів. У моду входить своєрідна безпринципність особистості. Утверджується стиль життя „за сленгом”. Виникає загроза знецінення моральних, гуманістичних вартостей, зростання правопорушень і злочинності серед молоді. До того ж, у духовному й

культурному середовищі масове розповсюдження отримують псевдокультурні і псевдоморальні цінності – „масова культура” в її агресивному, людиноруйнівному вияві.

Особливої уваги держави і громадськості потребує студентська молодь, яка через кілька років становитиме „ядро” української національної інтелігенції. Сьогоднішні студенти – це майбутні працівники владних структур, державні діячі, організатори виробництва, керівники колективів, фахівці, від професійної компетенції, моральності і громадянської позиції яких багато в чому буде залежати вигляд того суспільства, в якому ми маємо жити вже через 10 – 15 років. Ми бачимо його ринково орієнтованим, забезпеченим, демократичним, громадянським, миротворчим, морально і духовно-культурно багатим. Як цього досягти? Якими шляхами рухатись? Які фактори в механізмах розвитку є визначальними? Відповіддю на ці запитання можуть бути пропозиції щодо підготовки майбутньої еліти – фахівців, здатних взяти на себе відповідальність, сформувати нову систему цінностей, утвердити її в суспільній свідомості (ідеології і психології) народу, зреалізувати в практичній діяльності. Знову ж таки, йдеться про студентську молодь, освіченість і професіоналізм, моральна позиція і сучасна світоглядна позиція її є дійсною, а не ілюзійною гарантією втілення в життя того суспільного ідеалу, до якого ми прагнемо.

Існує досить поширена точка зору про те, що студенти є людьми зрілими, самостійними і дорослими, які не потребують будь-якої опіки з боку старших, професорсько-викладацького складу чи адміністрації вищого навчального закладу, що їхні соціокультурні орієнтації вже визначені й навряд чи можуть бути радикально зміненими. Наш власний і суспільний багаторічний досвід, дослідження вчених-юнологів якщо й не спростовують цю думку загалом, то у всякому разі застерігають від радикалізму.

Переступаючи поріг ВНЗ, студент дійсно несе з собою свій власний духовний світ, культуру і ціннісні орієнтації, сформовані попередньою життєвою практикою й виховною роботою в школі. Разом з тим, цей світ, культура і цінності є **відкритими**, здатними як до збагачення й розвитку, так і до руйнації, розпаду чи, навіть, деградації. Справедливим є й інше: суспільство не може залишатись байдужим до того, в яких напрямках продовжиться його трансформація і розвиток. Воно має право впливати на них у відповідності з тим суспільним ідеалом, який в ньому утвердився. Звідси й бере відлік проблема оптимізації саморозвитку соціокультурних орієнтацій студентської молоді й суспільного виховного впливу на цей процес. І в який би бік не схилилась наша теоретична думка й суспільна практика, поза всяким сумнівом актуальним є те, що його треба вивчати, аналізувати, порівнювати як з минулим досвідом, так і процесами, які відбуваються в інших соціальних системах. Цей процес далі, потрібно прогнозувати, на основі чого можна й потрібно здійснювати ті чи інші суспільно-виховні впливи.

Цінності за П. Менцера – це те, що почуття людини диктує визнати найважливішим над усім, і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням. Цінності, на думку М. Головатого, – це також певні ідеї, погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси. Проблеми, що пов'язані з людськими цінностями, займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозуванні. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості в цілому. Як один з елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль у регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху, особливо на етапі становлення професійно-трудої діяльності в юнацькому віці. Саме завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в навколишньому світі. Світ цінностей – це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості. Особливість ситуації в суспільстві, у якій проходить формування духовності особистості, полягає в тому, що цей процес відбувається в умовах послаблення політичного та ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності та ініціативи молоді. Це веде за собою, як наслідок, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства. У наш час втрати старих, непридатних для життя орієнтирів і тимчасового духовного бездоріжжя, в час, коли майже щоденно виповзають проповідники чужих нашої суті ідеологічних норм, що справляють руйнівний вплив на свідомість особистості, важко переоцінити значення ціннісних орієнтацій як умови розвитку особистості суб'єкта, особистості, здатної до самостійного й відповідального вибору.

Особистісні цінності виступають як своєрідні відношення зі світом, які узагальнені і перероблені досвідом соціальної групи. Тому вони фактично не залежать від ситуативних факторів і, можливо, тому не завжди чітко усвідомлюються, зокрема до того часу, поки не стають об'єктом рефлексії.

У ряді досліджень відмічається, що юнацький вік сензитивний для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів, їхніх

відношень із довкіллям. Саме у цьому віковому періоді „зкладається здатність об'єктивної оцінки самого себе і довкілля, що найбільше впливає на становлення закономірностей, які згодом указуватимуть на позицію у житті вже дорослої людини”. Провідною у цей час є навчально-професійна діяльність, в якій реалізується готовність юнака до самовизначення і яку вважають психічним новоутворенням цього віку [4]. Адже юнацький вік є тим періодом життя, коли індивід стає готовим не стільки до самовизначення, скільки до життя як суб'єкт власної діяльності [1, с. 152].

Особистість переходить на якісно новий – усвідомлюваний етап становлення, відбувається її друге народження [3]. Складається більш-менш цілісний світогляд та формується готовність до самовизначення. Юнак – це вже особистість як суб'єкт суспільних стосунків, що активно будує образ світу, спрямований у майбутнє. Завдяки віковим новоутворенням відкривається можливість обирати життєвий шлях і нести відповідальність за цей вибір.

Ціннісні орієнтації людини складаються в певну систему. Серед усієї ієрархії цінностей можна виділити ті, які є загальнолюдськими або глобальними, тобто властиві переважній більшості людей, наприклад: Свобода, Праця, Творчість, Гуманізм, Солідарність, Чесність, Вихованість, Інтелігентність, Сім'я, Нація, Народ, Діти. Зниження значення цих цінностей викликає в нормальному суспільстві серйозні занепокоєння.

У ході історичного розвитку сформувалося цілий ряд механізмів, з допомогою яких здійснюється передача цінностей через покоління. Серед них чільне місце посідають: сім'я, церква, мистецтво, література, культура. Цінності можуть засвоюватися людиною як свідомо, так і несвідомо (людина не може пояснити, чому віддає перевагу одним цінностям над іншими). Саме тут відкриваються великі можливості для підміни одних цінностей іншими.

До псевдоцінностей належать цінності, які не сприяють самореалізації людини або навіть є перешкодою для самореалізації, проте людина може бути переконаною в оберненому. Зокрема, як свідчать соціологічні дослідження, багато молоді вважає, що алкоголь і наркотики є цінними тому, що стимулюють творчість орієнтація на псевдоцінності є досить небезпечною для людини і для людей, що оточують її у таких людей часто виникає ілюзія про те, що оволодіння найбільш значною цінністю (гроші, золото, влада) відкриється шлях до оволодіння іншими загальнолюдськими цінностями (добро, краса, любов, гармонія), зокрема більшість переконана в тому, що якщо вони оволодіють великою владою або великими грошами, то зможуть реалізувати себе на основі істинних цінностей.

Сучасні соціологічні дослідження свідчать про те, що за останні роки більшість молодих людей починають переорієнтовуватися на матеріальні цінності. Їх досить сильно приваблюють гроші, заробітки, бізнес, участь у управлінських структурах. Поряд із цим можна спостерігати також і тенденцію росту інтенсивних духовних пошуків, орієнтації на істинні цінності, що проявляється у збільшенні інтересу до світової культури, історії своєї сім'ї, народу.

Ціннісні орієнтації формуються в процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляються в її переконаннях, інтересах. У відповідності до орієнтації на певні цінності, молодих людей можна поділити на чотири типологічні групи.

Перша – це молоді люди, які зберегли або віддають перевагу попереднім цінностям. Представники цієї групи (приблизно 10%) підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну партії, входять до складу комсомольських організацій. Ця молодь схильна до протестів, пікетів, акцій непокори під керівництвом старших. У переважній більшості, ці молоді люди не підтримують шлях ринкових перетворень і є прихильниками авторитарної свідомості та симпатизують харизматичним лідерам і вождям.

Друга група – це ті, хто має діаметрально протилежні погляди до прихильників першої групи. Це хлопці та дівчата, які повністю відкидають цінності минулого, відстоюють ідеї тих суспільств, які мають розвинуту ринкову економіку і високий рівень соціального забезпечення громадян, зокрема особисту власність на майно. За даними соціологічних досліджень, проведених серед української молоді, майже 2/3 молодих людей вважають себе прихильниками максимального збагачення кожної людини як умови створення багатого суспільства.

Третя група – це молоді люди (їх небагато), які, хоча і критикують цінності соціалістичного суспільства, але повністю їх не заперечують. Такі молоді люди мають відношення до робітничого і профспілкового руху, пропагують ідеї лібералізму. У випадку розвитку в суспільстві процесів ринкової економіки молодь цієї групи, на думку науковців, скоріше поповнить першу групу.

Четверта група – це молоді люди, для яких характерно не просто заперечення „старого світу”, а нетерпимість до будь-яких цінностей, окрім своїх власних. Такий тип молоді вчені визначають як квазіреволюційний, тому що вони настільки радикальні, що не просто прагнуть розірвати свої відносини зі старим світом, але просто готові зруйнувати їх. Таким людям властива нетерпимість до накопичення.

Зважаючи на велике різноманіття ціннісних орієнтацій молоді, Ю. Волков поділив їх на певні категорії. Зокрема: інтелектуально-освітні цінності, культурні цінності, політичні цінності. Коротко розглянемо, які саме переваги надають молоді люди у названих категоріях.

Інтелектуально-освітні цінності необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який, на жаль, значно знизився за останні роки. Цей феномен учені пов'язують, насамперед, з погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління. Швидко збільшується кількість захворювань, росте число людей з розумовими вадами, дефіцитом ваги, це є наслідком багатолітньої алкоголізації населення, а також неповноцінного харчування. Соціологи твердять, що свої інтелектуальні здібності молодь оцінює досить низько. 19% молодих вважають свої здібності у цій галузі високими, 22% називають себе талановитими. В очах молодих продовжує падати цінність розумової праці, освіти і знань. Навіть студенти не надають великої уваги знанням, не цінуючи їх. Сьогодні значно виросла нерівність у галузі освіти (з'явилися елітарні навчальні заклади); вагомою загрозою для суспільства став „відтік мізків за кордон”.

Щодо культурних цінностей сучасної молоді, то суспільство, яке на перший план поставило матеріальне благополуччя та збагачення, формує відповідну культуру і життєві потреби молодих. Електронні засоби масової інформації заповнюють значну частину їх вільного часу і виступають як важливий інструмент формування духовного світу, культурних цінностей та установок для сучасної молоді. Зокрема, для 1/3 молодих людей перегляд телепередач – є першочергове заняття у вільний час. Наприклад, універсальний характер, за спостереженнями науковців, має для багатьох молодих людей акт покупки добре розрекламованих товарів. Залучення до світу престижних і красивих речей стає самоціллю існування, смыслом буття. Культ моди, речей, споживання оволодіває свідомістю молоді й набуває універсального характеру. Класична культура починає втрачати цінність і привабливість.

Сьогодні спостерігається тенденція до подальшої дегуманізації й деморалізації соціокультурних цінностей. Ця тенденція проявляється в піднесеному інтересі молоді до сцен і епізодів насилля і сексу, жорстокості в кінематографі, телебаченні, театрі, музиці, літературі, мистецтві. В соціокультурних цінностях переважають споживацькі орієнтації. Тільки кожний 6-й займається спортом, 10-й у вільний час відвідує студії, кружки, кожний 16-й займається самоосвітою, проте переважна більшість відпочивають у колі друзів чи біля телевізора. В результаті такого підходу відбувається тотальне викорінення із культурного обігу цілого пласта культури, мистецтва, науки. Народна культура (традиції, звичаї, обряди, фольклор) сприймається більшою частиною молодих як анахронізм (непотрібний пережиток).

Аналіз стану політичних уподобань молоді дає можливість стверджувати, що вони в достатній мірі різнополюсні. Кількість молодих людей, які постійно цікавляться політичними подіями в країні, становить лише 13,2%, тоді як 33,4% політикою не цікавляться зовсім. Молодь у політичних цінностях є досить прагматичною: політика розглядається молодими людьми як засіб завоювання авторитету та лідерства. Проте, зважаючи на політичні події останніх часів, слід зазначити, що політична активність молодого покоління значно зросла. Десятиліття незалежного розвитку змінило, насамперед, економічні орієнтації студентської молоді. Колишня впевненість в отриманні роботи (через розподіл молодих спеціалістів) сьогодні змінилась розгубленістю студентів перед майбутнім (25 – 30% молодих випускників). Переконавання у своїх особистих можливостях мають лише 15 – 20% молодих спеціалістів. Значна частина студентської молоді живе надією лише на батьків та родичів (25 – 35%). Моніторинг УНДІПМ установив, що саме матеріальні проблеми найбільше турбують молодь. Серед них найбільше: низькі особисті доходи (60%); низькі доходи батьків (52%); низькі доходи молодого подружжя (71%); погані житлові умови (27%); загроза майбутнього безробіття (24%); 85% вважають, що сучасна економічний стан в країні головна причина жебрацького майнового становища молоді. І лише 6% опитаних вважають, що сучасне економічне становище дозволяє забезпечити добробут особистою працею.

І все ж у переважній більшості студентська молодь визнає працю, як головне джерело матеріального самозабезпечення; працю за кордоном пріоритетом свого майбутнього; поглиблення нерівності як негативне явище сучасності; розвиток підприємництва як безальтернативний напрям стосовно майбутнього України; політично-правові обмеження в сфері здійснення приватного бізнесу та його захисту визнаються головною причиною соціально-економічної кризи в Україні; у вирішенні конкретних економічних проблем потрібно орієнтуватися на зміни в організації справи (економічне реформування), а не структури суспільної організації.

Змінились і політичні пріоритети молоді. Колишня апатія до політичного життя країни та показна політична активність поступились місцем свідомій політичній участі значної частки студентів (до 33%); поміркованому ставленню до політичних подій (46%) і відторгненню

політичних мотивів (21%). Соціологи відмічають, що жодна з політичних сил не має справжньої підтримки у молоді. Якщо у першій половині останнього десятиліття в студентському середовищі домінували „незалежницькі” та „зелені” пріоритети, то сьогодні, можливо, лише соціал-демократія має на студентство певний вплив. Більшою мірою молодь орієнтується не на партію чи на її ідею, а на конкретного політичного лідера.

Молодь, студентська також, не змогла встояти проти політичної демагогії, яка проповідує різні форми національної та релігійної зневаги.

Отже, ціннісні орієнтації особистості не тільки визначають мотивацію індивідуальної поведінки, але й складають світогляд людини. Ціннісні орієнтації молоді формуються в процесі виховання і навчання. Причому навчання має на меті не стільки повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки відтворити культурні й історичні нормативи, які сприяють самореалізації особистості. Через виховання здійснюється трансляція (передача) ціннісних орієнтацій від покоління до покоління як на вербальному так і на невербальному рівнях.

Оскільки інтерес до студентської молоді, як до важливого фактора політичного життя суспільства, постійно збільшується, вважаємо, що слід розробити окремі розділи у курсі кожної гуманітарної науки, які б сприяли формуванню ціннісних орієнтацій студентів, адже молодь – це реальна політична сила.

Список використаної літератури:

1. Кондрашова Л. Формуючий потенціал навчання в сучасній вищій педагогічній школі / Л. Кондрашова // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 1. – С. 22 – 29.
2. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді / Л. Савченко // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 1. – С. 30 – 33
3. Шимко І. Проблеми організації самостійної роботи у вищій школі / І. Шимко // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 1. – С. 34 – 37.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент О. В. Польовик